

Марија М. Панић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Одсек за филологију
 Катедра за романистику
 ORCID 0000-0003-1458-5583

ВИДАЊЕ ОЖИЉАКА ИЗАЗВАНИХ КОЛОНИЈАЛИЗМОМ, ГРАЂАНСКИМ РАТОВИМА И ГЕНОЦИДОМ: РОМАНИ ГАЕЛА ФАЈА²

Историја земаља подсахарске Африке после стицања независности привлачи пажњу савремених писаца, с обзиром на бројне противречности, конфликте и невелико познавање културолошких и политичких прилика у тим крајевима од стране европске публике. Гаел Фај у своја два романа *Мала земља* (2016) и *Јакаранда* (2024), описује ситуацију у Бурундију и Руанди, са којима га повезују биографске околности, а које су и пуно пропатиле у новијој историји услед геноцида и грађанског рата. Овај рад се фокусира на начин на који је писац преточио свакодневицу у овим земљама, као и сазнања о њиховој новијој историји, у романе врхунског уметничког домета. Нарочито се посвећујемо анализи наративне технике и ефеката којима писац постиже свој циљ: да читаоца обавести, истовремено остајући веран идеји романа као уметничког дела.

Кључне речи: Гаел Фај, франкофона књижевност Африке, наратологија, геноцид у Руанди.

*Геноцид је нафћина мрља, они који се не удаве у њој,
остћану умазани нафћним тпалоћом до краја живоћпа.
(Фај, МЗ, 186)*

¹ ms.marija.panic@gmail.com

² Истраживање спроведено у раду финансираном Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2026. години број: 451-03-34/2026-03/ 200198.).

После Амадуа Куруме (Ahmadou Kourouma, 1927–2003), афричког Волтера (« Voltaire africain »), како критика често назива овога писца из Обале Слоноваче (в. Кресан 2006), ретко који писац афричког порекла успевао је да у оквиру једног романа прикаже толико тешких противречности новије афричке историје и изазова свакодневице, истовремено приказујући богатство културе афричких народа и њихову резилијентност и стварајући ремек-дело универзалне вредности, колико то сада полази за руком нашем савременику, француско-руандском писцу и музичару Гаелу Фају (Gaël Faye).

Рођен у Бурундију 1982, Фај је живео у Француској избегаваши грађански рат у тој земљи, али се вратио својим коренима и од 2015. године станује са породицом у Кигалију, главном граду Руанде. Родитељи његове супруге су оснивачи фондације *Collectif des parties civiles pour le Rwanda* (CPCR), у којој је он секретар, а која помаже оштећенима у геноциду у Руанди 1994. да поднесу тужбе против потенцијалних извршилаца геноцида, а нарочито оних који станују на француском тлу (CPCR 2025). Широј јавности, нарочито млађој популацији, вероватно је познатији као успешан реп и хип-хоп музичар³. Међутим, великих успеха имао је и као писац: за свој први роман *Мала земља* (*Petit Pays*), објављен 2016. године⁴, овећан је наградама Гонкур француских гимназијалаца, пољским избором Гонкур и наградом Гонкур Истока, потом наградом за роман Фнак, и другима. Овај роман често се налази на списку лектире за матурски испит из француског језика британског и интернационалног Кембриџ образовања (CAIE 2022: 24), што сведочи о његовој високој едукативној вредности и усмерености ка проблемима младих људи, као и подстицању њиховог критичког мишљења. Други недавно објављен роман *Јакаранда* (*Jacaranda*, 2024)⁵ већ је освојио престижну награду Ренодо; као финали-

3 Још један планетарно познат музичар руандског порекла је Стромај (Stromae), рођен и одрастао у Белгији. Његов отац, Тутси, једна је од жртава геноцида у Руанди 1994: погинуо је док је био у посети својој породици, која је такође погубљена. Стромајеви текстови изразито су друштвено ангажовани, мада се не посвећује специфично ситуацији у Руанди.

4 И 2018. године на српском језику код издавача *Лагуна*, у одличном преводу Гордане Бреберине, у коме је очуван течни и музикални стил оригинала.

5 У тренутку писања овога чланка, још није објављен превод овога романа на српски језик (иако се очекује). Из тих разлога, цитати из овога дела превод су аутора овога чланка.

ста Гонкура (што је био и претходни Фајев роман), добитник је српског избора за најбољи роман године у Француској.

Теме које у овим романима обрађује Гаел Фај припадају најмрачнијима у новијој историји (а могу се сврстати и у најмрачније у светској историји)⁶. Наиме, обрађује последице геноцида у Руанди и грађанских ратова у Руанди и Бурундију деведесетих година прошлог века, посматрајући их из перспективе младог протагонисте, аутодијегетичког приповедача, који тек постепено успева да схвати опсег ових сукоба и броја жртви, као и домет патње које тако опсежан геноцид може изазвати. Такође, бави се и животом после сукоба (у виду имиграције или, супротно, повратка у домовину), суживотом раније супротстављених етничких заједница, помирењем, али и истраживањем узрока сукоба. У оба романа, нарочито у овом скоријем, кристалише се рационално схватање да је мир природна појава после рата, да је рат изазван погрешним и неприродним узроцима, и да је обнова могућа.

У том смислу, ослањајући се на Женетову наратологију (Женет 1987, Марчетић 2003) у раду ћемо се бавити књижевним поступком којим Гаел Фај транспонује историјску стварност у своје романе, ослањајући се, у оба романа, на инстанцу аутодијегетичког приповедача са унутрашњом фокализацијом – сазнајући, дакле, успут и из комуникације са познаницима и члановима породице о вртлозима Историје; аутор га тиме поставља у исту раван са читаоцем када је реч о знању којим располаже везано за политичке прилике. Нарочито ћемо се усредсредити на виђење протагониста ова два романа о видању траума и о свакодневици живота у ове две земље које најпре они воле и осећају као своју домовину (будући да се у њу враћају после живота у савременој Француској), а потом без икакве сумње и Гаел Фај, који их је приказао као места са пуно топлине, племених људи и опојне вегетације, климе и културе⁷.

6 У том смислу, и читалац ових дела може бити погођен овако како је приказано цитатом у мотоу овога чланка.

7 За разлику од Куруме, Фај не посвећује пажњу анимизму и сујеверју у афричким културама као могућем узроку политичких проблема (као, уосталом, ни други извори које смо користили), што заслужује посебно истраживање. Такође, у овоме раду нећемо се бавити ни ожиљцима у дословном смислу, за које и те како има места у култури афричких народа, па и у стваралаштву писаца – код Куруме свакако (Чејап 2006).

**О историјским околностима: геноцид у Руанди 1994. године и
грађански рат у Бурундију (1993–2005)**

Међу најупечатљивијим неславним историјским дешавањима XX века, геноцид свакако заузима значајно место. Наиме, развој технологије и медија омогућио је ширење верске, националне и расне мржње и довео до могућности масовног истребљења хиљада, штавише милиона, припадника одређених етничких заједница⁸. Овај појам остаје тежак за дефинисање и доказивање, а подложен је политичкој интерпретацији, тим пре што углавном изостају писани трагови о броју жртава, за које се често не зна ни где су сахрањене. На неславној листи геноцида XX века издвајају се два која су се одвила на афричком тлу: погубљење око 75.000 припадника племена Хереро и Нама у данашњој Намибији, од стране немачких колонизатора (1904–1908), и погубљење између 800.000 и милион Тутсија од стране Хутуа у Руанди 1994. године⁹. Тутси су представљали мањину у овој земљи (14%), у којој је најзаступљенија етничка група Хутуа (85%), уз групу пигмејског порекла Тва, изразито мало заступљеном (1%). У земљи која је тада имала око 7 милиона становника, јасно је колико је утицаја ово имало на демографију.

Потресна су и врло илустративна сведочанства преживелих, који су често сведоци масакра и погубљења читавих села, нажалост и сопствене породице (в. Марон 2025). Поједини преживели наглашавају да у почетку сукоба и покоља нису ни знали да су Тутсији, а да су са друге стране Хутуи: спајао их је исти језик, историја, начин живота, обичаји и религија (хришћанска католичке вероисповести), а дуго су живели у добрим међусуседским односима, у истом граду или селу. Само су у једном тренутку постали жртве сегрегације, а потом и прогона, позива на масакр и масакра (*Ibid.*). Бројне организације се баве истраживањем чињеница везаним

8 О томе говори упечатљиво и потресно сведочанство Езеби, једне од јунакиња романа *Јакаранда*, изречено у дану посвећеном сећању на геноцид у Руанди: „Све сам изгубила. Било је време да схватим да, као Тутси, ни не могу да постојим” (Ј, 232). Потом, као борац на пољу права, наглашава да је узрок покоља била искључиво етничка припадност: „Морамо памтити да су Тутсији убијани не због онога што су мислили или што су чинили, већ због онога што су” (Ј, 237–238).

9 Још је већи број страдалог аутохтоног становништва у данашњој Демократској Републици Конго (до 1997. Заир) за време белгијске колонизације (1885–1908), током владавине краља Леполда II. Процене броја жртава варирају од 1,5 милиона до 13 милиона.

за овај покољ, његовим узроцима, начинима помирења, значају памћења и одавању поште настрадалима.

Овај страховит процес довео је до (поновног) избеглиштва Тутсија у суседне земље Бурунди, Конго и Уганду, а потом и грађанског рата у Бурундију.

Нажалост, овај страховит догађај није био без преседана на тим просторима. У два наврата, током борбе за независност 1959, и касније, 1973. године, Хутуи су прогањали и убијали Тутсије, верујући да су они били повлашћени за време белгијске колонизације и да им се може приписати одговорност за све проблеме у земљи. Непосредни повод за масакр из 1994. године била је погибија председника Руанде и Бурундија у авионској несрећи, за коју су Хутуи оптужили Тутсије. Оружје је већ било подељено Хутуима, а говор мржње према Тутсијима и отворени позиви на покољ су се без икаквог ограничења ширили преко медија. Заповедници мировног корпуса УН који су били стационирани у Руанди упозоравали су да је потребно појачати војно присуство на лицу места, јер последице могу бити несагледиве; присуство мировних снага УН ипак је смањено (Марон 2025)¹⁰. За разлику од ранијих прогона и покоља, становништво није било безбедно ни у црквама. Заједно са Тутсијима, убијани су и умерени Хутуи и хуту опозиција. Забележени су примери Хутуа који су, под ризиком сопственог живота, помагали рањеним или прогањаним Тутсијима. Покољ је трајао око три месеца, а завршио се јула 1994. године, тиме што је војну превласт над земљом преузело оружано крило Патриотског фронта Руанде (Front patriotique rwandais, FPR), политичка странка настала раније из покрета избеглих Тутсија, која је и сада на власти у овој земљи¹¹.

На маргини великог сукоба: Мала земља, о одрасћању при почетку грађанског рата

Хронолошки први по настанку, Фајев роман *Мала земља* приказује, из перспективе аутогијетичког проповедача који се враћа у прошлост,

10 Фај у својим романима прави референце на ову незаинтересованост међународних мировних снага: према схватању локалног становништва исказаном у оба романа, УН је евакуисао само европске држављане (белце) и њихове кућне љубимце. Такође, ни медији ни дипломатија се нису показали кориснији: једноставно, проблеме ове далеких земаља (из европоцентричне перспективе) јавност је тада немо посматрала.

11 О историјским околностима може се консултовати сајт Уједињених нација посвећен овој теми (УН 2025).

његово идилично одрастање у Бурундију („малој земљи”), сусрет са међуетничком мржњом какву није очекивао (на самом почетку рата), потом сусрет са најсуровијим насиљем које је све време избегавао, губитак родитеља (психичка болест мајке и смрт оца), одлазак у емиграцију и план за повратак у отаџбину. Поједини елементи су аутобиографски.

Међутим, погрешно би било очекивати мрачан роман са застрашујућим сценама и поукама изведеним на начин трауматичан по читаоца (како би се можда подвукла одговорност развијеног света за овај недопустив губитак контроле). Управо супротно: читалац је заведен, одушевљен приказом веселог одрастања, безазлених дечачких игара, породичних ритуала, суживота Француза и руандских избеглица у Бурундију, лепотом афричког пејзажа, културе, музике, хране и начина живота, заснованом на заједништву¹². Управо, на основу потребе текста за самоодржањем, тј. одржавањем пажње путем интриге и својеврсним завођењем читаоца разноврсним средствима (Барт 1970, 1975), у овај роман пажљиво су укључени разни садржаји, и то потпуно веродостојни. Великим делом романа провејавају искрени смех и радост.

Посебно богат и леп аспект овога романа јесу елементи који приказују специфичности афричког пејзажа и начина живота. Читалац је упућен у лепоте афричке вегетације: дрва манга, дрво капок, потом бугенвилеје, јакаранде и друго у врту госпође Економопулос, вегетација око језера Киву, и тако даље. Дело обилује именима музичара и музичких стилова који су се тада могли чути у овом делу Африке. Писац није пропустио да прикаже, узгред, ритуал чешљања, културолошки веома значајан због специфичности косе становника подсахарне Африке (о ритуалу неге косе у овим културама в. Радовић, Војт 2016).

Илустративан је приказ крчме, у којој наратор преноси дијалог присутних, који имају развијен, једноставним речима изражен критички став према колонизацији, политичком уређењу после стицања независности које је – или није – примерено афричком начину живота, традицији и етничкој слици (МЗ, 86–88). Крчма овде има улогу својеврсне агоре¹³, у којој се

12 О значају припадности заједници у афричким културама – управо у Руанди – говори и награђивани краткометражни филм *Кируна-Киғали* (2012) босанско-шведског редитеља Горана Капетановића.

13 Овиме као да се надовезује на познати цитат из Куруминог романа *Сунца независности*, у коме се са скепсом посматрају промене: „Сунца независности најавила су се попут неке далеке олује. [...] Попут кише скакаваца, независност се спустила

размењују мишљења; аутор је свакако приказао значај разговора и усмене комуникације у Африци (о усмености у афричким културама, в. Бомгарт, Дерив ур. 2013). Како би приказао прилике, Гаел Фај прибегава женетовској сцени (када је реч о брзини приповедања), овде оличеној у форми дијалога: радња се одвија истом брзином као и нарација, а читалац има прилику да, попут сведока (какав је и протагониста) размисли о томе што чује и уопште о политичким приликама у овој земљи, пре избијања катастрофе.

О свему овоме ће, можда још више и богатије, бити речи у роману *Јакаранда*.

По угледу на познату афричку традицију (в. Тома 1993), у приповедању аутодијегетичког приповедача можемо наићи на гномске елементе. Поједине његове изјаве, наиме, делују као пословице: „Рат се увек побрине да нам нађе непријатеља, иако то нисмо тражили од њега” (МЗ, 133); „Патња се у расправи користи као цокер, она побија све друге аргументе” (МЗ, 168), „Можда је управо то рат: кад се ништа не разуме” (МЗ, 197), и др. Гаел Фај је овиме приказао да је његов протагониста право дете Африке.

Трауматичних елемената, нажалост, у овоме роману не недостаје. Штавише, може се рећи да је, у том смислу, један од најтежих романа за читање (да је у питању други медиј, стајало би упозорење да поједини делови нису за осетљиве особе). Мора се подвући да код Фаја није реч о жељи за сензационализмом, а још мање о хиперболи. Приказује се, у ствари, живот какав се заиста одвио¹⁴ и то је једна од највећих вредности овог романа, а почива на ауторовој храбрости да бескомпромисно прикаже живот у свим његовим аспектима.

на Африку, после сунаца политике. (« Les soleils des Indépendances s'étaient annoncés comme un orage lointain [...] comme une nuée de sauterelles les Indépendances tombèrent sur l'Afrique à la suite des soleils de la politique. », Курума 1970 : 24). Како се Курумина дела теже преводе на стране језике због њиховог специфичног стила, којим је у француски језик унето доста елемената из усменог говора и културе народа Малинке, изостаје и превод на српски језик. Овај често навођен Курумин цитат, дакле, преводи аутор овога чланка).

- 14 Упоредити са романима који такође реалистично, а самим тим и изузетно трауматично, приказују ратне сукобе XX века: *Књига о Милушину* Данка Поповића (1985), *Алах нема обавезу* Амадуа Куруме (2000), *Зона Матијаса Енара* (2008). Традиционално величање јунаштва и ратних победа, какво се раније очекивало у ратним романима, у овим делима уступа место страховитим приказима сукоба, великог броја страдалих и последица таквих уништења, као и експлицитно израженом или имплицитном питању чему рат и да ли ико има користи од њега.

Најпре, постепено и са градацијом која изазива језу, јавља се међуетничка мржња, коју протагониста најпре није очекивао, пошто је одрастао без осећаја да постоји разлика између људи по пореклу и по боји коже, тим пре што он потиче из породице у којој је отац Француз, а мајка Руанђанка са француским држављанством, настањена као избеглица у Бурундију. У том смислу, нарочито је речит Увод (МЗ, 7–9), у коме на присан и непосредан начин, кроз дијалог протагонисте и његове сестре са њиховим оцем Французом, приказује бесмислицу расне и етичке поделе на Хутуе и Тутсије, као и на узрок рата, који није почивао у борби за територију, нити у различитим религијама, већ зато што „немају исти нос”. Прву реченицу романа („Стварно не знам како је то почело”, МЗ, 7) могао је да изговори и читалац, не знајући узроке рата; такође, могао се наћи у ситуацији у којој су потом Габријел (протагониста) и његова сестра Ана, који потом поступају на следећи начин:

Расправа се ту завршила. Ипак је то било чудно. Мислим да ни тати није било сасвим јасно. Почев од тог дана гледао сам нос и стас људи на улици. Кад смо куповали у центру града, моја млађа сестра Ана и ја покушавали смо неупадљиво да погодимо ко је Хуту, а ко Тутси. Шапутали смо:

„Онај у белим панталонама је Хуту, низак је и има дебео нос.”

„Аха, а онај тамо, са шеширом, он је висок и мршав и има танак нос, он је Тутси.”

„А онај тамо у пругастој кошуљи је Хуту.”

„Ма не, погледај, висок је и мршав.”

„Да, али има дебео нос.”

Тада смо почели да сумњамо у ту причу о етничким групама. Осим тога, тата није желео да причамо о томе. По његовом мишљењу, деца нису смела да се мешају у политику. Али нисмо могли другачије (МЗ, 8–9).

До краја романа, протагониста ће понављати своме окружењу да не прихвата такве поделе.

Током романа, нарочито у другој половини, приказује се раст мржње и подела окружења протагонисте на Хутуе и Тутсије, у којој поједини припадници обе етничке заједнице показују екстремно насиље верујући да је жртва ове друге. Аутор даје објашњење ових околности: Тутси борци ФПР-а нападају Хутуе, окривљујући их за масакр својих најмилијих у суседној Руанди, и, настојећи да спрече слична дешавања, парадоксално прибегавају истоветној суровости.

Као први врхунац овог, сада већ хорор окружења, јавља се исповест Габријелове мајке. Сцене у којима приказује смрт својих најмилијих (24. поглавље), и потом дубоко нарушеног психичког здравља препричава то ноћима својој кћерки док Габријел слуша (26. поглавље), могу се сврстати у жанр страве и ужаса. (Нажалост, раније наведене исповести преживелих у геноциду у Руанди могу се чинити још тежим.)

Иако је ова исповест дубоко застрашујућа, и иако је заувек изменила живот ове породице, прави климакс је можда у другом догађају описаном на самом крају романа (у 29. поглављу). Протагониста, јасно оријентисан против насиља, рата и међуетничке мржње¹⁵, који се до тада већ показао као жртва ратног бесмисла и претрпео пуно губитака за својих тада једанаест година, и против своје воље принуђен је да учествује у једном чину ратног (и урбаног) насиља над припадником популације Хуту, под претњом да ће се наудити његовом оцу и сестри уколико то одбије. Овај чин, потпуно супротан вредностима у које верује главни јунак (образложен од стране других виновника као превентивна одбрана Тутсија од геноцида који је већ захватио суседну Руанду), заувек ће га обележити¹⁶.

У овим сценама, поновићемо, хиперболе нема, као ни једноставног сензационализма. Гаел Фај описује реалност живота у Руанди и Бурундију у овим тешким временима, одајући и почаст невиним жртвама, али и откривајући како изгледа стварност избеглица и миграната: „Звук телевизиора изнад бара надјачава на трен моје мисли. Канал на коме су све време вести приказује људска бића која беже од рата. [...] Јавност ће мислити да су побегли од пакла како би пронашли Елдорадо. Глупости! Неће ништа рећи о земљи у њима” (МЗ, 14).

У овом ненасловљеном прологу (МЗ, 11–14), већим делом паратекстуално издвојеним италиком, наратор приказује, боље рећи исповеда, своју самоћу у Француској у којој станује, опхрван сећањима каква нико око њега нема, као и немоћ да се уклопи у средину у којој станује. Слично исповеда и на крају романа, где је и даље у кризи идентитета, али жели да

15 „Ја нисам ни Хуту, ни Тутси”, одговорио сам. „Мене се то не тиче. Ви сте ми пријатељи зато што вас волим, а не зато што сте ове или оне националности. Мене то не занима” (МЗ, 184).

16 Ово се може упоредити са ситуацијом у којој су се нашла деца-војници (углавном отета и дрогирана сирочад или деца без родитељског старања) у роману *Алах нема обавезу* Амадуа Куруме. И Фајев јунак, у разговору са својим вршњаком Жиноом, сазнаје за постојање, у суседној Руанди, тзв. *kadogos* – деце-ратника (од дванаест или тринаест година) (МЗ, 81).

остане у Бурундију, уз мало својих познанинка и мајку, још увек опхрвану траумом коју је доживела: „Још не знам *иџа* ћу да радим са својим живо-*ишом*. Засада намеравам да *останем овде*, бринем о *мами*, сачекам да *јој буде боље*” (МЗ, 219).

Жеља за повратком у земљу идиличног одрастања, у земљу у којој некоме може да помогне (мајци), у којој осећа присуство својих корена, делује лековито на наратора, иако читалац не може знати да ли је пронашао мир у тој одлуци. Оно што, међутим, јесте пронашао, и што је увек и постојало, јесте његово знање о узроку проблема и о томе што се заиста десило: „*Раздањује се и ја желим да иџишем. Не знам како ће се ова иџича завршити. Али сећам се како је све иџечело*” (Ibid.). Управо знање које поседује и свест о томе могу помоћи да се слична катастрофа не деси на другим местима, и то је један од начина да се лече ожиљци настали оволиким губицима.

Нада пронађена у обнови: Јакаранда

Роман *Јакаранда* целој ситуацији прилази још свеобухватније, са већом дистанцом, оправданим безбрижним одрастањем протагонисте у Француској, а потом и тиме што се већи део романа (подељеног на делове, са женетовским елипсама између њих) дешава знатно после геноцида и приказује како је изгледао живот у овој земљи деценијама касније (приказане су године 1994, 1998, 2005, 2010, 2015, 2020). Фај овде приступа доста аналитично, иако је приповедач аутодијегетички (Милан, дванаестогодишњак на почетку романа, одрастао у Француској, који је тек касније упознао Руанду, земљу своје мајке, где се касније и преселио): наиме, аутор сецира проблем и читаоца не оставља лишеног било ког податка који може расветлити узроке геноцида, потом његово одвијање, па кажњавање злочинаца и суживот у послератној Руанди. Ове податке главни лик, а самим тим и читалац (пошто је у питању унутрашња фокализација) сазнају тек постепено.

Можда и више него у претходном роману, Фај приказује лепоте ове афричке земље и одлике њене културе. И овде наилазимо на описе пејзажа, животне радости која се јавља и код најсиромашнијих и највише маргинализованих (нпр. код *mayibobo*, деце улице), на још више позивања на музику, потом на неке локалне специјалитете (*urwagwa*, пиво од банане), на приказ вишејезичности (изражавање на језику кинјаруанда, свахилију, француском, и на језику кирунди у суседном Бурундију) и

сл. Заједно са протагонистом сазнајемо понешто и о претколонијалној историји овог дела Африке, односно о краљу Музинги (Ј, 200–202), који је у првој половини XX века одбио да се покрсти и због тога је био лишен престола и принуђен на избеглиштво (и у *Малој земљи* се, само узгред, спомиње овај краљ, који је био принуђен да умре у изгнанству, МЗ, 68). Такође, приказује уздржаност у комуникацији, пристојност, бригу за саговорника и госта, коју примећује у овој култури¹⁷. Нешто од овога касније је образложено, према речима нараторове мајке, обичајем да се не испитује о прошлости саговорника и онемо што би га могло потрести; но, искрена брига за госта и брижна и посвећена комуникација одлика је културе ових народа.

Ово ће јасно бити контрастирано са пословношћу и прагматичношћу на које је наишао док је још живео у Француској. Управо, доживео је неколико великих разочарања и губитака (углавном оних који могу снаћи младе људе у развијеном свету у данашње време), а уточиште је нашао управо у Руанди, у којој, и поред нових губитака (финансијског, потом разочарања у пријатеља Сартра), има осећај да се налази међу својима: „Нисам сам. Нисам више сам” (Ј, 282).¹⁸ У овом роману нисмо наишли на значајније примере гномског приповедања – управо, Фај је приказао младог Европљанина који се у почетку у Африци осећа као странац.

Илустративан је и симпатичан начин на који је Фај приказао како се у земљама источне Африке доживљава странац, нарочито белац (Ј, 58). Користи се реч из језика свахили, *mzungu*, која значи *белац*, *Европљанин* (Наса-сира 2023: 232). Међутим, етимолошки посматрано (Че-Мпонда 2013), ова реч није настала од боје коже, већ од глагола *kuzunguka*, што значи „вртети се у круг, ићи бесциљно”, и односила се најпре, у знатно ранијој историји, на арапске, индијске или европске истраживаче који су долазили у ове крајеве и локалном становништву изгледали као да лутају. Временом је ипак почела да означава белце, без нужно расистичке конотације. На негодовање наратора (мелеза) и на његово питање зашто и његову мајку, Руанђанку,

17 О ономе шта се сматра прихватљивим и пристојним у комуникацији у, такорећи, суседној свахили култури читалац може пронаћи у: Продановић Бојовић, Онг’оа-Морара 2024. Заједничко им је избегавање отвореног изражавања и запиткивања.

18 Још један савремени роман који позитивно говори о повратку у Африку из развијене земље какве су САД, јесте *Американа* (*Americanah*, објављен 2013) награђиване и популарне англофоне нигеријске списатељице Чимаманде Нгози Адичи (Chimamanda Ngozi Adichie, 1977–).

називају тако, одговор је да је она потпуна белкиња: „Она је црнкиња која је постала белкиња” (*Ibid.*), и то зато што су њени манири, ход, одећа као код белкиња (протагониста је био убеђен у супротно).

Овде треба истаћи још један процес на који указује, а који је реалност савременог света: убрзана урбанизација. И у *Малој земљи* и у *Јакаранди* указује на сечу дрвећа, булевара, бетонирање, „дубаизацију” града. Ово протагониста доживљава као губитак и еколошки аспект дела један је од најзначајнијих.

Штавише, сеча јакаранде у дворишту изазива поремећај менталног здравља Стеле. Ово дрво има вишеслојно значење у делу. Најпре, оно је слезове љубичасте боје – а то је, како писац указује, боја жалости у Руанди. Потом, оно илуструје раскош вегетације која је својствена овом поднебљу, а коју је наратор приказао у врту госпође Економопулос у *Малој земљи* и овде, на више места, нарочито када је реч о иконичном језеру Киву (на граници са Конгом, значајним како због своје вегетације и лепоте, тако и због историје: познато је као место одакле су избеглице бежале ка суседној земљи и око кога су се такође водиле борбе). Јакаранда у делу је и дрво испод кога су сахрањена деца (четворо браће и сестара) – жртве геноцида, чија је трагична судбина приказана у оба романа. У почетку и не знајући то, Стела доживљава ово дрво као своје свето место, као прибежиште.

Поремећаји менталног здравља, као велики проблем данашњице, погађају и ликове овога дела и аутор их приказује на више начина: на примеру главног јунака (који се, радећи у једној НВО која се бави менталним здрављем у Руанди, иронично разболео од *burn-out*-а, услед токсичног менаџмета, *J* 215), на примеру Стеле, коју мајка оптерећује својим амбицијама, потом на врло упечатљивим примерима реакције преживелих на јавним суђењима и током меморијалних дана.

Овде Фај веома темељно приказује праксе помоћу којих се заједница проактивно бори против геноцида. Подсетимо да и он лично учествује у гореспоменутој организацији, којој је циљ привођење злочинаца правди, а самим тим и расветљавање бројних случајева у којима чланови породице не знају шта је са њиховим најмилијима. Потом, у роману *Јакаранда* спомиње да постоје три месеца комеморације годишње (*J*, 220), наводи мере јавног стрељања починилаца геноцида (10. поглавље, 1998. године), упечатљиву праксу тзв. *џакака* суђења (*gasaca*), у коме народ¹⁹, помоћу

19 Како је објашњено у роману, с обзиром на обим злочина и на број жртава, правосуђе уобичајеним путем деценијама не би могло да обради сву документацију и оштећени

сведока, реконструише злочине, проналази посмртне остатке и осуђује починиоце на казне затвора (14. и 15. поглавље, 2005. године); приказује и пример јавног обраћања оштећених на комеморативним свечаностима (25. поглавље, 2015. године). Поред овога, читалац, заједно са протагонистом, може сазнати пуно из две интимније исповести: старе Розали (поглавље 23), која чува памћење бројних нараштаја и приповеда породичну историју коју је Стела снимила на траке²⁰, и, пред сам крај романа, Езебине приче о избеглиштву (још током ранијег прогона и погубљења Тутсија, 1973. године), тада већ покојне, Венансије, протагонистине мајке (30. поглавље, 2020. године).

С обзиром на проток времена, јавио се и јаз између генерација: млади, ужаснути овим причама, нису у стању да обраде ова сведочанства без озбиљних последица по ментално здравље (Езебина кћи Стела), као ни многи преживели и сведоци покоља. Врло су упечатљиви примери пострауматског стресног поремећаја, приказани у 25. поглављу *Јакаранде*, током слушања исповести Езеби на меморијалном дану 2015. године: више медицинских екипа морало је да реагује и пружи психијатријску помоћ присутнима. Протагониста зато закључује: „Прошлост је и даље била присутна, геноцид је и даље био у току” (*J*, 238). Но, не треба губити наду: и Езеби, професионално посвећена праву и борби за боље сутра, говори да је потребно причати о томе да се никада више то не би поновило: „Морамо наставити да говоримо о ономе што је било да би се историја пренела новим нараштајима и да се овако нешто нигде не понови” (*J*, 238). И исповести преживелих сведоче о кајању и настојању да се оствари суживот (Марон 2025).

Можда и најзначајније јесте то што је приказано како је до оволике мржње између суседа дошло. У роману се открива да су тек са белгијским колонизатором у личне карте аутохтоног становништва унети подаци о томе да су Хуту или Тутси (*J*, 163); да раније генерације томе

не би добили правду.

20 Слично, у српској прози, у роману *Мамац* Давида Албахарија (1996), породичну историју приповеда нараторова мајка, коју је он снимио на магнетофонске траке. Кроз њену причу, тј. транскрипт трака, читалац стиче сазнања о историјским догађајима и процесима у XX веку, па и оним најтрауматичнијим. О идентитетски значајној замени места мушког и женског казивача историје у овом постмодерном роману в. Росић-Илић 2023: 64–65. И избор да казивач породичне и националне историје код Гаела Фаја буде женски лик заслужује посебно истраживање.

нису придавале значаја, а да су нејасно повезивале статус Хутуа са земљорадњом, а статус Тутсија са сточарством; да је, дакле, један Хуту морао постати Тутси, уколико стекне стадо стоке (Ј, 203). У овом значењу, не бисмо их схватили као етничке заједнице, већ као класе или касте, каквих има и у другим афричким културама. Упечатљив је опис који даје Розали када су белгијски колонизатори (квази)научном методом мерења носа, лобање и сл. настојали да установе којој етничкој заједници припада који појединац, те су тако направили непремостиве препреке у друштву (Ј, 203–204). У овим романима, пак, Француској се пребацује незаинтересованост за проблеме Руанђана и евакуација искључиво њихових држављана и њихових кућних љубимаца, као и евентуална подршка Хутуима. Овде се може направити паралела са статусом који су тзв. сенегалски стрелци (« les tirailleurs sénégalais ») имали у Француској и уопште у Европи, будући маргинализовани и увек посматрани из визуре белаца и колонизатора (Мелић 2023). Потом, протагониста Милан не успева да у Француској одбрани рад о гакака суђењима пошто су му замерени недостатак теорије и методологије правних наука, али и емотивна укљученост (Ј, 142): јаз између ових култура, по осећају протагонисте, и даље је био велики. Свакако, велику одговорност за раст јаза између заједница Хуту и Тутси аутор приписује диктаторском режиму, који је био на власти дуго после стицања независности.

И поред ових емотивно тешких садржаја, у *Јакаранди* преовлађује животна радост и то је основни тоналитет дела. Приказан је, наиме, лични раст главног јунака Милана кроз жељу за комуникацијом са другим, истраживањем корена, оданост породици, за разумевање другог. Сведок резилентности локалног становништва (као и Милан), Гаел Фај дозвољава уплив оволико тешке реалности у свој роман.

Закључак

Велики Курума више пута је саопштио да о Африци не жели да пише есеје, знајући да би били прихваћени најпре у политичком контексту (а то би утицало и на њихов домет), и да је књижевност далеко успешнији медиј за пренос онога што жели да саопшти о Африци. Потом, у интервјуима је говорио да не измишља, већ да слика ствари онакве какве јесу (колико год трауматично изгледале, додали бисмо), прибегавајући, како Кресанова (2006: 123–124) наводи, „екстремном мимезису”. Неколико генерација франкофоних афричких писаца касније, јавља се Гаел Фај, који чини исто,

али на изразито суптилан начин, примерен његовој припадности двома културама (француској и руандској), као и његовом начину изражавања у двома уметностима: кроз књижевност и музику. Постављајући се у позицију аутодијегетичког приповедача, стављајући тиме читаоца у приснију позицију и у ситуацију сталне анализе, Гаел Фај образује читаоца о приликама у његовој земљи, али и о изразито тешким ситуацијама које је та земља, чини се, превазишла.

У свему овоме он прибегава хумору и одушевљава читаоца приказом руандске и бурундијске културе, музике, пејзажа, образовања (поједини ликови или пролазници су интелектуалци, са изразитим утицајем француске културе²¹). Док је код Куруме Африка понекад приказана као сирова, овде имамо контекст који је далеко сличнији европском, уза све проблеме који су савремени и глобални. Фај онеобичава Африку приказујући је онаком каква сада јесте, пуно сличнијом некадашњем колонизатору и/или европоцентричном хегемоном посматрачу (док је код Куруме онеобичена својом културолошком специфичношћу у постколонијалном и неоколонијалном добу).

Страховити ожиљци историје овде су превазиђени ониме што је највредније у култури коју приказује: оданошћу породици, осећајем заједништва и припадности, али и склоношћу према шали, игри, музици, који мотивишу заједницу да се оријентише радије ка суживоту него ка емиграцији или вечној патњи, истовремено нимало не умањујући застрашујуће ране које жртве носе на и у себи.

ЛИТЕРАТУРА

Барт 1970: R. Barthes, *S/Z*, Paris : Éditions du Seuil.

Барт 1975: R. Bart, *Zadovoljstvo u tekstu* (prev. s francuskog J. Aćin), Niš: Gradina.

Бомгарт, Дерив 2013: U. Baumgardt, J. Derive (éds), *Littérature africaine et oralité*, Paris : Karthala.

CAIE 2022: Cambridge Assessment International Education, *Syllabus: Cambridge International A Level French Language & Literature 9898*, Cambridge: Cambridge Assessment International Education.

21 На пример: отац протагонистиног пријатеља Жиноа, потом рођак Пасифик у *Малој земљи*, Сартр у *Јакаранди*, и други. Сартрово двориште главни јунак назива „храмом књига, музике и бучних журки” (J, 115).

- CPCR 2025: Collectif des Parties Civiles pour le Rwanda, Statut, <<https://www.collectifpartiescivilesrwanda.fr/en/qui-sommes-nous/articles-of-association/>>, консултовано 5. 8. 2025.
- Женет 1987 : G. Génette, *Seuils*, Paris : Éditions du Seuil.
- Кресан 2006 : A. Cressent, Kourouma ou les errements du témoin africain dans l'impasse de l'histoire, *Études françaises*, 42/3, 123–141.
- Курума 1970 : A. Kourouma, *Les soleils des Indépendances*, Paris : Éditions du Seuil.
- Марон 2025: J. Maron, Qu'est-ce qui a mené au génocide des Tutsis au Rwanda ? Témoignages de survivants et de survivantes, Musée canadien pour les droits de la personne, <<https://droitsdelapersonne.ca/histoire/quest-ce-qui-mene-au-genocide-des-tutsis-au-rwanda>>. 25.09.2025.
- Марчетић 2003: A. Marčetić, *Figure pripovedanja*, Београд: Narodna knjiga-Alfa.
- Мелић 2023: K. Melić, Les tirailleurs sénégalais ou la barbarie et la folie dans le roman *Frère d'âme* de David Diop, in J. Арсенијевић Митрић, Н. Ракић (ур.), *Африка: књижевности, култура, језик, политика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 175–187.
- Насасира 2023: J. Nasasira, *Kamusi ya Kiswahili-Kiingereza/Swahili-English Dictionary*, Dar-Es-Salaam: Chuo Kikuu cha Dar-Es-Salaam.
- Продановић Бојовић, Онг'оа-Морара 2024: А. Продановић Бојовић, Р. Онг'оа-Морара, *Канџа: шканине које говоре* (каталог), Београд: Музеј афричке уметности.
- Радовић, Војт 2016: К. Радовић, И. Војт, (каталог), *Како престајаш да ме чешићаш, престајаш да ме мрзим: изложба фототографија Кашигарине Радовић*, Београд: Музеј афричке уметности.
- Росић-Илић 2023: Т. Росић-Илић, Пре и после свега – слобода, *Поља*, 544, 61–67.
- Тома 1993: L.-V. Thomas, Le Verbe négro-africain traditionnel, *Religiologiques. Sciences humaines et religion*, 7, 1–16.
- УН 2025: United Nations, Outreach Programme on the 1994 Genocide against the Tutsi in Rwanda and the United Nations, <<https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml>>. 25. 8. 2025.
- МЗ – Фај 2018: Г. Фај, *Мала земља* (прев. са француског Г. Бреберина), Београд: Лагуна.
- Ј – Фај 2024 : G. Faye, *Jacaranda*, Paris : Grasset.
- Чејап 2007: A. Tcheuap, Mémoire et violence chez Ahmadou Kourouma, *Études françaises*, 42/3, 31–50.
- Че-Мпонда 2013: Chemi Che-Mponda, The Meaning of the Word Mzungu – Maana ya Mzungu, <<https://swahilitime.blogspot.com/2013/02/the-meaning-of-word-mzungu-maana-ya.html>>. 3. 6. 2025.

Marija M. Panić

HEALING THE SCARS CAUSED BY COLONIALISM, CIVIL WARS AND GENOCIDE: THE NOVELS OF GAËL FAYE

Summary

The history of sub-Saharan countries after independence attracts the attention of contemporary writers, especially given the numerous contradictions and subsequent conflicts, as well as a relatively limited knowledge of the African cultural and historical context among the European public. In his two novels – *Small Country* (*Petit Pays*, 2016) and *Jacaranda* (2024) – Gaël Faye depicts the situation in Burundi and Rwanda, countries connected to him by his own life story. They have, moreover, suffered greatly in recent history, particularly due to the genocide of the Tutsis in 1994 and the civil wars. Our analysis, based on Genette's narratology and focused on how the author narrates the daily realities of these two countries, demonstrates that the chosen narrative technique allows him to introduce the reader to the recent history of these two countries and their cultures, and also to evoke in the reader the same feelings as he and their respective protagonists experience as they discover them. Despite the almost documentary-like details, Gaël Faye's novels retain, above all, their fictional character.

Keywords: Gaël Faye, Francophone African literature, narratology, Rwandan genocide